

HORTOBÁGY-ÁRKUS TEMETŐ 49. ÉS 50. SÍRJA. A „STRUKTURÁLIS INTEGRÁCIÓ” KÉRDÉSKÖRE ÉS A MAGYAR HONFOGLALÁS

GÁLL ERWIN* – SZENTHE GERGELY**

Kulcsszavak: Hortobágy-Árkus, késő avar kor (8–9. század), honfoglalás kora (10. század), temetkezési szokások, 10. század anyagi kultúrája, strukturális integráció

Absztrakt: Jelen tanulmány célja, hogy egy kelet-magyarországi, speciális környezetföldrajzi fülkében elhelyezkedő 8–9/10. századi lelőhely két sírja (Hortobágy-Árkus 49, 50. sír) irányából két nagy korszak, a késő avar és a magyar honfoglalás kor közötti törés és folyamatosság történeti problematikáját régészeti perspektívából tárgyalja. A hortobágyi, a késő avar kort a magyar honfoglalás koral összekötő temető a Kárpát-medencében (máig) egyedi jelenség. Régészeti szempontból a két sírt a 9. század végére – a 10. század elejére tehetjük, vagyis a hagyományosan a 895. évre keltezett honfoglalás elé és a honfoglalást követő első évtizedekre. Ebben az időben a korai magyar hatalmi struktúra formatív fázisával lehet dolgunk, amikor még nem fejlődtek ki teljes mértékben az ehhez kizárólagosan kapcsolódó, új közösséget teremtő – és ezáltal a korábbi társadalmi csoportok képét is újrarajzolni képes – identitás elemei. Eszerint tehát míg a tájolás, a sírgödör jellegei és temetőtopográfiai helyzetük alapján a 49. és 50. sír egyértelműen a temető részét képezi, addig a bennük azonosított anyagi és valószínűleg szellemi kultúra egyes elemei egyértelműen a honfoglalás kori leletkörhöz köti e síregyütteseket. Valószínűleg ennek – a folyamat régészetileg szinte láthatatlan voltának – az eredménye, hogy a hortobágy-árkusi szinte az első olyan eset, hogy avar kori és honfoglalás kori magyar struktúrák – lévén, hogy ezek csak kulturális eszközökkel nyilvánulnak meg, kulturális jelenségek – vegyülnek egymással. E célból a két struktúra között egyes személyek szintjén létrejövő kapcsolatot, a tanulmányban kifejtett szociológiai modell, a „strukturális integráció” kereteiben elemezzük. A nevében is politikailag értelmezhető „strukturális integráció” folyamata egy „overlap” jelenség, amelynek során a hódító struktúra úgy illeszti be hierarchikus módon, fentről lefelé, vagyis vertikalizált formában az illeszkedő közösséget (vagy egy közösség bizonyos individuumait), hogy annak elsődlegesen nem érinti és nem változtatja meg önképét és/vagy belső szerkezetét, miközben azonban külső státusa módosul, hozzáidomul a hódító csoport struktúrájához. Mindezek alapján úgy véljük, hogy a magyar honfoglalás első fázisában az előbb említett struktúratörténeti jelenség valósult meg, amelyre e két sírban regisztrált temetkezési praktikák és a leletanyag utal. A két legutolsó hortobágyi temetkezésnél ennek értelmében a temetési reprezentációnak döntően státust jelölő, a csoportot a korabeli társadalom összképén belül pozicionáló, erős szimbolikájú elemei változtak meg. Az innovatív elemek közé a lovas temetkezés típusa, a presztízstárgyak, a fegyverek, a test beburkolásának, sírba helyezésének módja tartozik, amelyek a társadalmi reprezentáció csoport fölött ható, abból kifelé hatóan vizualizált elemei. Eközben a közösség elitjének a közösség szintjén túlnyúló reprezentációjában szerepet nem játszó elemek (a csoport alacsony státusú tagjai által megásott sír jellege és a tájolás, amely a csoporton belüli viszonyrendszerben értelmezhető) állandók maradtak.

* „Vasile Pârvan” Institute of Archaeology, Bucharest, Romania, erwin.gall@iabvp.ro

** Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár, Budapest; Magyarország, szenthe.gergely@hnm.hu

Jelen tanulmány célja, hogy egy kelet-magyarországi, speciális környezetföldrajzi fülkében elhelyezkedő 8–9/10. századi lelőhely két sírja irányából két nagy korszak, a késő avar és a magyar honfoglalás kor közötti törés és folyamatosság történeti problematikáját régészeti perspektívából tárgyalja.¹ A hortobágyi, a késő avar kort a magyar honfoglalás korral összekötő temető a Kárpát-medencében (máig) egyedi jelenség: ha van is néhány hasonló,² azok szegényességükkel inkább a 20. században felállított modellt – a Kárpát-medence 9. századi régészeti kiürülését,³ a 20. századi régészeti olvasatban voltaképpen népesedési összeomlását⁴ – erő-

sító kivételek lehetnének. Velük szemben azonban a hortobágyi temetőben minden jel szerint egy elit jellegű/elitközeli csoport tagjai nyugodtak. A temető kivételes volta miatt a benne feltűnő jelenségből levont következtetés természetesen nem általánosítható, kiváló lehetőség azonban egy olyan esettanulmányra, amely a két nagy korszak közötti társadalmi és kulturális átmenet mibenlétére, ezzel együtt össz-Kárpát-medencei szinten arra a kérdésre keresi a választ, hogy a régészeti kutatás eszközeivel hogyan elemezhető egy régészetileg drasztikus cezúrával párosuló, kronológiai hiátussal is kísért⁵ korszakváltás (7. kép).

A KÜLSŐ KÖRÜLMÉNYEK: A TERMÉSZETFÖLDRAJZI KÖRNYEZET

A lelőhely környezetét alkotó, a 18. század óta Hortobágyként ismert mikrorégió vízjárta, alacsony hátakkal tagolt terület. A Tisza magaspártjától a területet kelet felől földrajzilag határoló, észak-déli irányú Hajdúhátig a térszín kelet- és délfelé lejt, amelynek következtében a Tisza ártere mélyen benyúlik a mikrorégió belsejébe.

A lelőhelytől északnyugatra a Tiszáig enyhén emelkedő, a folyótörténeti korú medreivel észak-dé-

li irányban felszabdalt terület az avar kori, illetve 10. századi megtelepülés alapján is jól lakható volt. A tárgyalt temető követlen környezetét délről a Csécs-mocsár határozta meg.⁶ A vízjárta területeken kialakuló, nagy kiterjedésű szikesek a történeti korokban, ahogyan ma is, leginkább legeltető állattartásra lehettek alkalmasak, földművelő gazdálkodás feltételei északnyugat felé, a Tiszáig voltak adottak.

A 49. ÉS 50. SÍR A TEMETŐ KONTEXTUSÁBAN (8. kép)

Az 51 síros temető középső, K–Ny-i irányú sávjában hozzávetőleg egy sorban gazdag tárgyi anyaggal eltemetett férfiak lovas sírjai kerültek napvilágra.⁷ A legkorábbi sírok a „középarv kor” második felébe-végére keltezhetők, nyugat felé hozzávetőleg egyenesen „fi-

atalodik” a temető. E tanulmányunk a nyugat felé két utolsó lovas sírra fókuszál. A két sírt – a 8–10. század közötti teljes törés tételét felállító kutatási hagyománynak megfelelően – elválasztva a késő avar kori temetőtől – a szakirodalomban a honfoglalás korára keltezük.⁸

¹ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2019-es, „Késő avar reform és következményei” című pályázata (NKFIH-832-15/2019) keretében készült.

² Ld. alább.

³ Ld. pl. BONA 1984, 352, 26. térkép. A 9. századi Kárpát-medencéből hiányzó lelőhelyekkel szemben csak a peremterületeken ábrázol a térkép szláv jellegű lelőhelyeket.

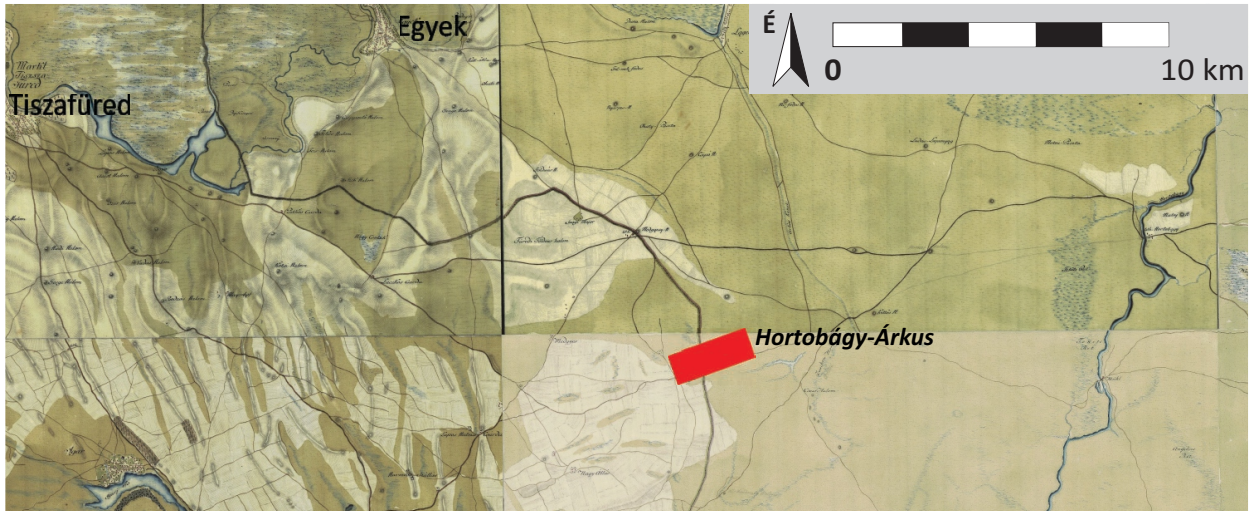
⁴ A Suida-lexikon forráshelyére („elveztek, mint az oborok...”), illetve nyugati forrásokra (Regino prümi apát krónikája, amely szerint a magyarok „Primo quidem Pannoniorum et Avarorum solitudines pererrantes”, Reginonis Abbatum Prumensis Chronicon A. 889: MGH SS RER. GERM. HANNOVERIAE 1890, 132) alapító 20. századi értelmezés szerint Pannonia a Kárpát-medence korábban avarok lakta centrális tere a 9. században elnéptelenedett (összefoglalóan EGGERS 1995, 49–56). A felfogás azonban jól azonosíthatóan abból a 19–20. századra jellemző felfogásból fakad, amely az „államnemzetet” – államalkotó struktúrákat –, a „népet”, kultúráját és nyelvét oszthatatlan egységnek tekinti (ld. pl. GELLNER 1983). E felfogás szerint az avarok veszte genocídiummal egyenlő: ezzel szemben azonban a korai középkori forrásokban tükröződő ethnosz-felfogás szerint az etnikum eltűnése csupán a politikai identitást hordozó entitás, valójából az elit felszámolását és presztízskultúrájának eltűnését jelenti.

⁵ Míg a késő avar kori hatalmi struktúra összeomlása legkésőbb a 820-as években bekövetkezett, a honfoglaló magyarok még ezen az északkelet-Kárpát-medencei térségében sem lehettek jelen a 9. század utolsó harmada előtt.

⁶ A Hortobágy kora középkori történetéhez és földrajzi, vízrajzi viszonyaihoz ld. MESTERHÁZY 2005, 387–391; PINKE ET AL. 2016, 1–12.

⁷ A teljes temető feldolgozása a tanulmány leadásakor végéhez közelít: SZENTHE ET AL. manuscript.

⁸ Ld. MESTERHÁZY 2005, 387.

1. kép. Hortobágy mikrorégiója és a temető topográfiai helyzete
 Fig. 1. The Hortobágy microregion and the topography of the burial ground

49. sír (9. kép). Sírgödör formája: négyzet alaprajzú. Tájolás: É (348°)–D. H.: 170 cm, sz.: cca 160 cm, m.: 40 cm. Férfi (*adultus*) megbolygatott, kirabolt lovassírja. A sír közvetlenül a lehordott és begyepesedett talaj alól került elő, valószínűleg a munkagép bolygatta meg. A csontokon erős zöld patinanyomok voltak. Sírleletek: 1 a–d: Aranyozott háttérű mintájú, ezüsből öntött, pajzs alakú, négy darab palmettadíszes övveret. Egyenes bázisa fölött a veret alsó harmadában ovális áttörés van. A mintateret gyöngysor keretezi. A vékony öntvény hátlapján áttűnik a veret díszítése. A vereteket három, a veret testével egybeöntött vagy beförasztott ezüstszegecs rögzítette. Bolygatott, másodlagos helyzetben az emberi vázcsontok és a ló metatarsus/metacarpus körül és azokon. H.: 2 cm, sz.: 2,5 cm (1–4. sz.: 9. kép 1–4; 11. kép 1–4. Ltsz.: 76.1.428–431.). 2. 1–3: Aranyozott háttérű mintájú, ezüsből öntött, szív alakú, palmettadíszes övveretek (3 db). A veret egyenes bázisa fölött a veret alsó harmadában ovális áttörés van. A mintateret gyöngysor keretezi. A vékony öntvény hátlapján áttűnik a díszítés, három, a veret testével egybeöntött vagy beförasztott ezüstszegeccsel. Bolygatott, másodlagos helyzetben emberi vázcsontok között. H.: 1,8 cm, sz.: 2,1 cm (5–7. sz.: 9. kép 5–7; 11. kép 5–7. Ltsz.: 76.1.432–434.). 3: Csontból faragott kés nyele? Külső oldala ívelt, belső oldala egyenes, a penge helye kimélyí-

tett, benne erősen oxidálódott késpenge töredékével a feldúlt sír csontjai között. Törött és hiányos. H.: 9,5 cm, sz.: 1,6 cm (8. sz.: 9. kép 8. Ltsz.: 76.1.435). 4: Textilmaradvány (nincs leltározva, elveszett, 9. sz.). 5: Fa kérgéből vagy vékony falemezből készített tárgy töredéke (10. sz.).

50. sír (10. kép). Sírgödör formája: négyzet alakú. Tájolás: É (348°)–D. H.: 200 cm, sz.: 190 cm, m.: 40 cm. Férfi (*adultus*) erősen bolygatott lovassírja. Az ásatási napló szerint a lócsontok egy állkapocsra és lábvégekre korlátozódtak, amelynek alapján részleges lovas temetkezés rekonstruálható. Sírleletek: 1: Íjmarkolat csontborítása, két vége és belső oldala irdalt. Felületén zöld patinanyomokkal. H.: 15,5 cm, sz.: 2,6 cm. A sír közepén, bolygatott vázcsontok közül (1. sz.: 10. kép 1. Ltsz.: 76.1.436). 2: Rézoxiddal átítatott bőrmaradványok (2. sz.: Ltsz.: 76.1.437.). 3: Rézötvözet lemezből hajlított, széles bújtató. Két nyitott vége visszasodrott. Hátlapja erősen töredezett. Előlapján poncolt vonal és gyöngysor keret között négylevelű rozetta, mely vonaldísszel érezett. A levelek tövében egy-egy kis kör alakú ponc. A bújtató mellett kerültek elő bőrmaradványok. H.: 3 cm, sz.: 2,9 cm, v.: 0,9 cm. A másodlagos helyzetben lévő hosszúcsontok közül (3. sz.: 10. kép 2. Ltsz.: 76.1.438.). 4 a–b: Szürkésfehér és sárgás színű kovaszilánkok, két darab. 4a: H.: 2 cm, 4b: H.: 2,5 cm, sz.: 1,7 cm (10. kép 3–4. Ltsz.: 76.1.439–440.).

TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK (8. kép)

Mivel a temetkezéseket megbolygatták, ezekről alig rendelkezünk adattal. A tárgyalt két sír tájolása megfelel a temetőben regisztrált 51 emberi csontváz ÉNy–DK, illetve ÉÉNy–DDK irányának, vagyis a temetkezés rendjével egységet alkot. A sekély, majdnem négyzet alakú sírgödör alakja ugyancsak illeszkedik a késő avar kortól a lovas síroknál megszokott formai trendhez. Nem egyezik azonban az avar kori temetkezési szokásokkal a koporsó hiánya, amelyet az ásató hitelesen dokumentálni tudott.

Az 50. sírban az ásatási napló szerint részleges lovas temetkezés volt. Bökönyi Sándor feljegyzései szerint a ma már hiányzó lócsontok két egyedhez tartoztak.⁹

Az ásatási napló a 49. sír maradványai esetében is lovas sírt említ, a lócsontokról azonban sem Bökönyi Sándor feljegyzéseiben, sem a naplóban nem maradt fenn adat, a sírrajzon kivehető töredékes embercsontok között pedig teljes biztonsággal nem azonosítható egyetlen, lóhoz tartozó vázelem sem. Az sem állapítható meg tehát, hogy eredetileg az avar sírokhöz hasonlóan teljes, vagy valószínűleg az 50. sírral azonos módon részleges lovas temetkezés volt-e.¹⁰ Mégis, a sírrajzról hiányzó (vagy nem

azonosítható) bármiféle lócsont, amelyekről azonban az ásatáson a sír maradék csontjainak felszedésekor jegyzet készülhetett, inkább a kevés csontot tartalmazó, részleges lovas temetkezési rítus mellett szóló érvként vehető számításba.

A lóáldozat a kora középkori népségek temetkezési szertartásainak központi jelentőségű eleme lehetett, amely kiemelte a halottat a korszakban átlagosnak tekinthető rituális „energiaszintről”, meghatározva, illetve újrakalibrálva a család (csoport) identitását, illetve jelentőségét mindazok szemében, akik összegyűltek a temetésen.¹¹ A lónak és szer számzatának értéke, a lovas temetkezés használt típusa ily módon a társadalmi hálózatban betöltött szerepnek is jelzője.

Ugyanakkor az állat leölése és eltemetése után azt is, mint a sír „mellékletét” értékelhetjük. Ha a régebbi népek, ebben az esetben az avar kori népesség rekonstruált másvilágképéből indulunk ki,¹² a sírba helyezett lovak túlvilági kísérőként is szolgáltak, de ebben az esetben sem választható szét/el a jelenség az egyén (és ennek családjának) társadalmi rangjelzésétől.¹³ Éppen ellenkezőleg, ezzel együtt értelmezhető és értelmezendő.

A SÍROK LELETANYAGÁNAK ELEMZÉSE (9–11. kép)

A veretes övek elsőrangú presztízsjelző funkciója akkor is kétségtelen, ha részleteiben keveset tudunk e funkció pontos mibenlétéről, illetve ez esetben a díszöv nomád társadalomban betöltött kulturális markerszerepéről.¹⁴

A hortobágyi késő avar kori övdíszektől úgy forma, mind díszítés terén is teljesen elütnek a 49. sírből előkerült övdíszítmények. A veretek díszítésmódja azonos, formai szempontból viszont az ezüsből öntött aranyozott tárgyak két jól elkülöníthető csoportból állnak: a. pajzs alakú, az alján hasonló-

képpen, pajzs alakúra kivágott övveretek (4 db); b. szív alakú, a tárgy alsó részén hasonlóképpen, szív alakúra kivágott övveretek. Attól eltekintve, hogy formailag két csoportról van szó, a díszítésük esetében ugyanazon technikai eljárást és mintázatot figyelhetünk meg. Mindkét csoport esetében (és az I. csoport tárgyainak közepében levő pajzs alakú kivágás peremét is) pszeudogyöngysorral díszítették a tárgyak peremét.

Az úgynevezett pszeudogyöngysorral keretezett veretek díszítésének formai és elsősorban díszítés-

⁹ BTK Régészeti, Régészeti Adattár.

¹⁰ Az avar kori részleges lovastemetkezésekről ld. KISS 1962, 158. Bende Livia észrevétele alapján azonban pl. a Maros–Körös–Tisza régiójából a késő avar korból nem ismerünk részleges lovastemetkezést (BENDE 2017, 308, 515. j).

¹¹ A temetés társadalmi szerepéről a kora középkorban ld. EFFROS 2003; HALSALL 2003.

¹² Ezzel kapcsolatban szintetikusán ld. CSIKY 2016, 155–158.

¹³ KISS 1962, 158; DAIM 2003, 52–56.

¹⁴ A veretes övek szerepéről általánosan ld. DAIM 2001, 144–146.

beli párhuzamait egyesek „archaikusnak” nevezték,¹⁵ mások pedig a Tang-kori kínai „palmettás növényi ornamentika kínai változatához” kötötték,¹⁶ a szakirodalomban „összekapcsolt palmetták”, „virágminták” néven említett ornamentelek a legkorábbi, 10. századi, honfoglalás kori tárgyakon jellemző.¹⁷ A hortobágyi veretek díszítésbeli és formai elemzése helyett azonban minket teljesen más, nem művészettörténeti megfontolások érdekelnek. Ezek közül első és legfontosabb az időrend kérdése.

A hortobágyi 49. sír övvereteinek Kárpát-medencei párhuzamai a jelenleg uralkodó felfogás szerint a 10. század első felére (Szered 1/57 sír¹⁸) vagy a század második felére (Nógrádsáp „A” sír¹⁹) keltezhetőek, elterjedésük a Kárpát-medence északi részein összpontosul, gyakorlatilag Hortobágy szélesebb környékére korlátozódik. Sajnálatosan a többi övveret szórványleletből származik, vagyis pontosabb keltezésük kérdéses (Budapest-Farkasrét, Blatné, Szerencs-Kácsatető²⁰). Lényeges azonban kihangsúlyozni: a Kárpát-medencében hasonló jellegű övveretek csakis 10. századi leletanyagból ismertek, illetve semmilyen kapcsolatban nem állnak az avar technikai és ornamentális hagyományokkal.

A kérdés nemcsak szélesebb körű kulturális perspektívát kap, hanem valamivel árnyaltabbá is válik, ha kilépünk a Kárpát-medencéből. Az övveretek földrajzilag legtávolabbi analógiája az iráni Nishapur ásatásán előkerült szív alakú övveret példányon látható díszítés, melyet a 9–10. századra kelteztek,²¹ de úgy a nagyobb méretű, pajzs alakú, mind a kisebb, szív alakú övveretek formai és főleg részletiekig menő díszítésbeli párhuzamait a ljadai temető 20. sírjából ismerjük. Ez utóbbiakat közlő-

juk a 10. századra keltezte.²² A többi analógia a keleti területekről sajnos szórvány (Ujelgi, Ingusföld, Mosztovszkij régió, Kazár Gyűjtemény),²³ vagyis pontosabb keltezésük kérdéses.

Az avar temető kontextusába tartozást hangsúlyozhatja az is, hogy a 49. sírtől keletre az 50. sírből egy, formai alapon a késő avar kori tárgyi kultúra jelenségeihez tipológiailag jobban kapcsolható, széles lemezből készült, pödrött végű szíjbújtató ismert. Az 50. sír, ha bújtatója révén jobban is kapcsolható a sír megásásának időszakában már „archaikus”, késő avar kori – illetve késő avar kor végi – tárgyi kultúrához, de az ornamentika bizonyos elemei alapján magyar honfoglalás kori jellegeket hordoz.²⁴

A hortobágyival azonos típusú bújtatók díszítésmódja a szaltovói kultúrhorizont lelőhelyeiről ismertek,²⁵ amely a részleges lovas temetkezéssel és a honfoglalás korra jellemző íjcsontokkal együtt a sír magyar honfoglalás kori, illetve annak legelső időszakára való keltezését támogatja.

Régészeti szempontból a két sírt a 9. század végére – 10. század elejére tehetjük, vagyis a hagyományosan a 895-ös évre keltezett honfoglalás elé, vagy a honfoglalást követő első évtizedekre. Ez felveti annak a problémáját, hogy Árpád vezette „inváziós erők” és a helyben talált népesség közötti kontaktus, illetve az integráció folyamata egy olyan időszakban kezdődhetett el, amikor még nem beszélhetünk a Kárpát-medencében a „klasszikus” magyar uralom kiteljesedéséről. Ezen észrevételeinket alátámasztják a ¹⁴C kormeghatározás eredményei is, hasonlóan a korábban Szeged környékéről közölt korai temetkezésekhez.²⁶

¹⁵ BOLLÓK 2015, 250.

¹⁶ KOMAR 2018, 140–141.

¹⁷ A problémára röviden kitér BOLLÓK 2015, 249–250.

¹⁸ TOČIK 1968, 49, Taf. XLI. 1–24.

¹⁹ ANCIENT HUNGARIANS 1996, 400–401; HORVÁTH 2019, 152–158.

²⁰ Budapest-Farkasrét (DIENES 1973, 2. ábra 1–28; KOMAR 2018, 100. kép 2, 4); Pozsonysárfő (NEVIZÁNSZKY 1990, Obr. 52. 1–6, 8–12); Szerencs-Kácsatető (ANCIENT HUNGARIANS 1996, 175, 174, Fig. 1).

²¹ ALLAN 1982, Fig. 25.

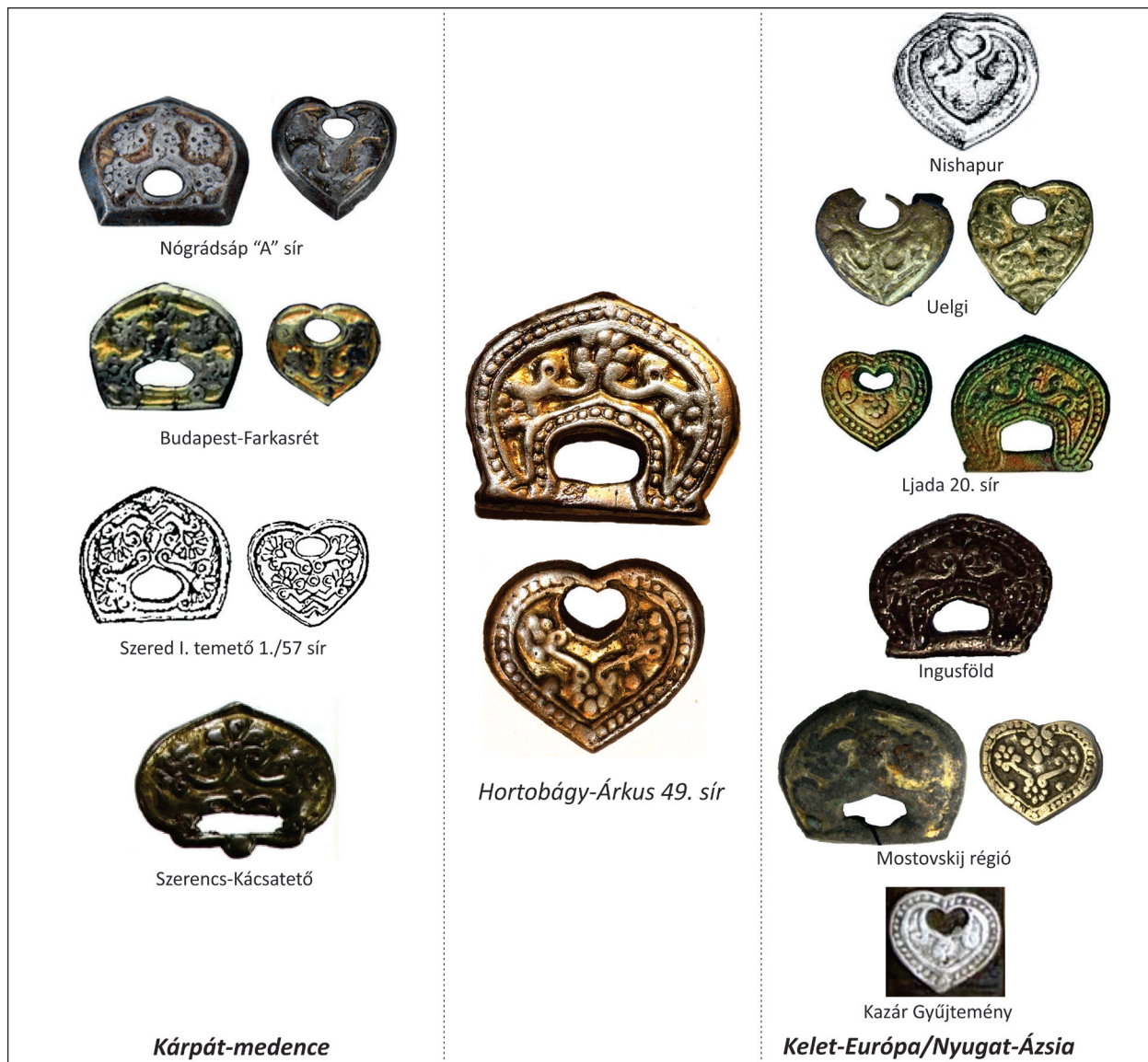
²² VORONINA 2007, рис. 18 а, цв. рис. 15, цв. рис. 16; KOMAR 2018, 140, 45. kép 3.

²³ TÜRK 2011, 362. kép; KOMAR 2018, 72. kép 11–12.

²⁴ A ponttal záródó vonaldíszítés módra egyetlen avar kori párhuzamot ismerünk, és pedig Pitvaros-Víztározó 51. sírjából származó csótáron figyelhető meg hasonló díszítés (BENDE 1998, 4. kép 4; BENDE 2017, 79–81, 27. kép 1).

²⁵ KOMAR 2018, 192; TÜRK 2011, 150, 352. kép.

²⁶ TÜRK–LÖRINCZY–MARCSIK 2015.

2. kép. A Hortobágy-Árkus 49. sír övvereteinek analógiái
 Fig. 2. The analogies of the belt mounts of Grave 49 from Hortobágy-Árkus

Mindez magától értetődően feltételezi, hogy az „avar” – ekkoriban nyilván ezzel a politikai ethnosz²⁷ névvel már nem illethető – hortobágyi csoport a kaganátus széthullása nyomán megérte a magyar honfoglalás korát és olyan jellegű interperszonális kapcsolatba jutott Árpád korának struktúráival, amelynek eredményeképpen az anyagi kultúra fent tárgyalt termékei a birtokába jutottak. Legalább ennyire fontos, hogy a valószínűleg vérségi (klán) ala-

pon szerveződő kisközösség megőrizte temetkezési szokásait, illetve a temetőhasználat fényében a folyamatosság érzését. Emiatt a régészetben gyakran használt terminus, az „akkulturáció”²⁸ folyamata ez esetben még nem indult meg, vagy csak csírájában volt csak jelen: helyette esetünkben a két struktúra között egyes személyek szintjén létrejövő kapcsolat az alábbiakban kifejtendő, másik fogalommal, egy „strukturális integráció” kereteiben írható le.

²⁷ POHL 2018, 17–20, 44–47.

²⁸ A fogalom szintetizálása BES 2009, 14–16. A fogalom kritikája kapcsán ld. MURPHY 1964, 845–854.

3. kép. A Hortobágy-Árkus 49. sír övvereteinek analógiáinak földrajzi elterjedése
 Fig. 3. The geographical distribution of analogies of the belt mounts of Grave 49 from Hortobágy-Árkus

A HORTOBÁGYI TEMETŐ 49. ÉS 50. SÍRJA ÉS A LELŐHELY MIKROKÖRNYEZETÉNEK MAGYAR HONFOGLALÁS KORI TEMETŐHORIZONT PROBLEMATIKÁJA. A „POSZTAVAR” NÉPESSÉG „STRUKTURÁLIS INTEGRÁCIÓJÁNAK” KÉRDÉSE

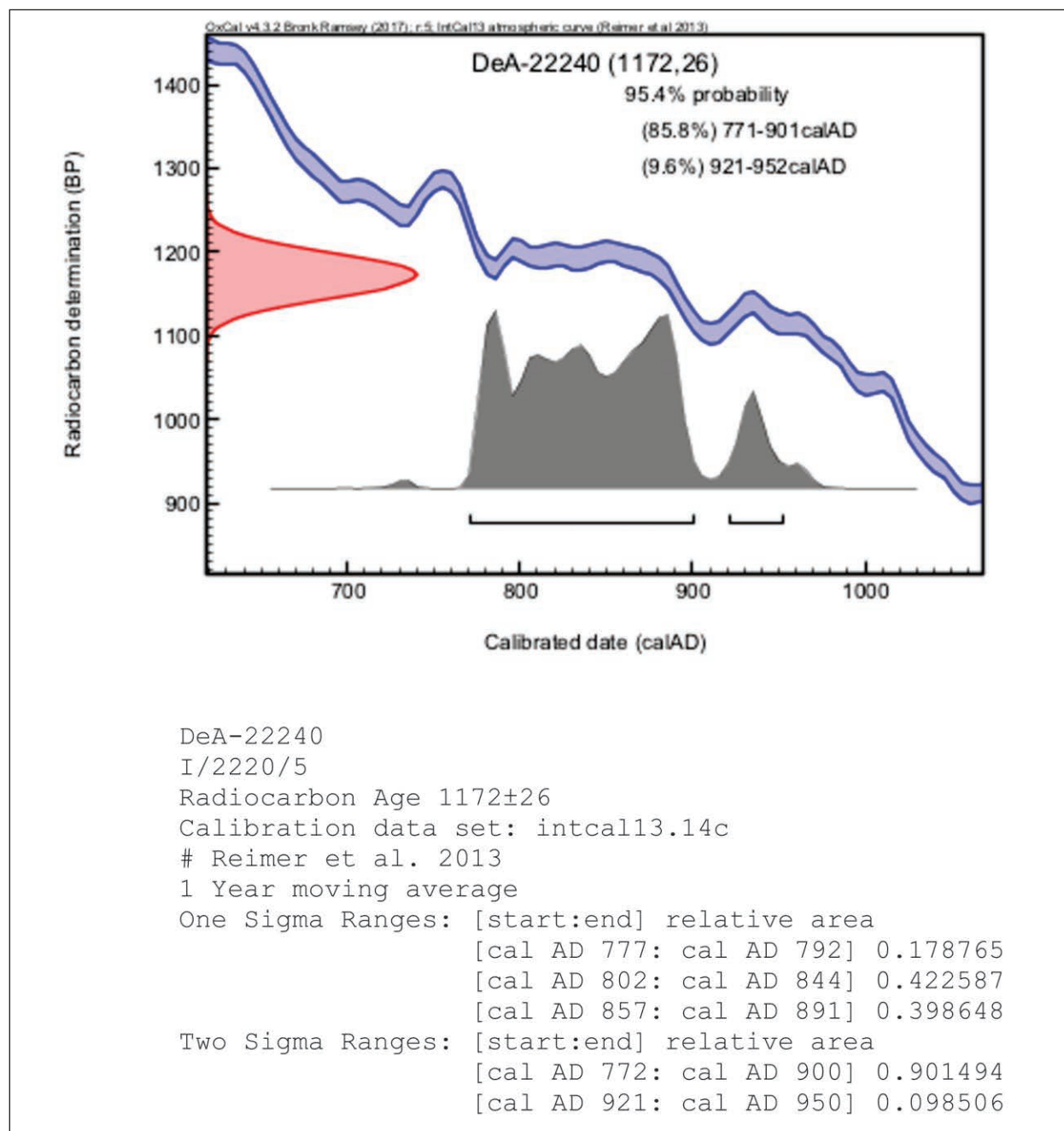
A nevében is politikailag értelmezhető „strukturális integráció”²⁹ folyamatának nem az (egyéni vagy csoportos) asszimiláció a célja, hanem az egymáshoz illeszkedés értelmében a közösségek/közösség (politikai, strukturális) kölcsönkapcsolatainak megszervezése. Meglátásunk szerint az integrációhoz egy adaptációs kényszer, illetve kapacitás is szükséges, amely viszont az illető entitás kulturális jellegét is módosítja. Ebből a szempontból kéz a kézben jár az integrációt kiteljesítő, a közösségi identitást is felbontó és új keretekben újraalkotó – voltaképpen a politikai ethnoszt megteremtő³⁰ – akkulturációval, azonban egyértelműen nem azonos vele. E társadalmatörténeti folyamat helyett egy „overlap” jelen-

ség, amelynek során a hódító struktúra úgy illeszti be hierarchikus módon, fentről lefelé, vagyis vertikalizált formában az illeszkedő közösséget (vagy egy közösség bizonyos individuumait), hogy annak elsődlegesen nem érinti, és nem változtatja meg önképét és/vagy belső szerkezetét, miközben azonban külső státusa módosul, hozzáidomul a hódító csoport struktúrájához.

A két sír leletanyagának tipológiai és díszítésbeli kapcsolatait vizsgálva rámutathattunk arra, hogy Kárpát-medencei párhuzamaik vagy a honfoglalás kori 10. századi fegyveres-lovas sírokból ismertek, vagy legalább hiányoznak a késő avar és poszt-avar kor más temetőiből. Az egyetlen kétséges eset,

²⁹ AEKK 2010, 182.

³⁰ POHL 2018, 17–20, 44–47.

4. kép. A Hortobágy-Árkus 49. sír csontmintájának ^{14}C eredménye
Fig. 4. ^{14}C analyses of samples from Grave 49

az 50. sír bújatója is sokkal inkább illik a kelet-európai/kaukázusi analógiák közé, mint az egyetlen, távoli avar ornamentikai párhuzamhoz: a kapcsolat ez esetben a sír korai, 9. századi keltezése mellett szóló érvet jelent, és biztosan nem az avar reprezentációs modell fennmaradását bizonyítja.

Ugyanakkor a bolygatott két sír regisztrált temetkezési szokásainak egy része a késő avar korhoz köthető (egyértelműen ilyen a közel É–D tájolás és a sírgödör alakja),³¹ azonban az avar kori férfisírokban majdnem általánosan használt temetkezési kellék, a koporsó a 49–50. sírokból nem ismert, sőt,

³¹ A klasszikus honfoglalás kori temetkezésekre a részleges lovas temetkezés és a Ny–K irányú tájolás volt jellemző (ANCIENT HUNGARIANS 1996, 39).

a 49. sírnál valószínű, az 50. sír esetében biztos a részleges lovas temetkezés léte is. Ennek alapján tehát a temetkezési szokások sem teljesen azonosak a késő avar kori sírokéval.

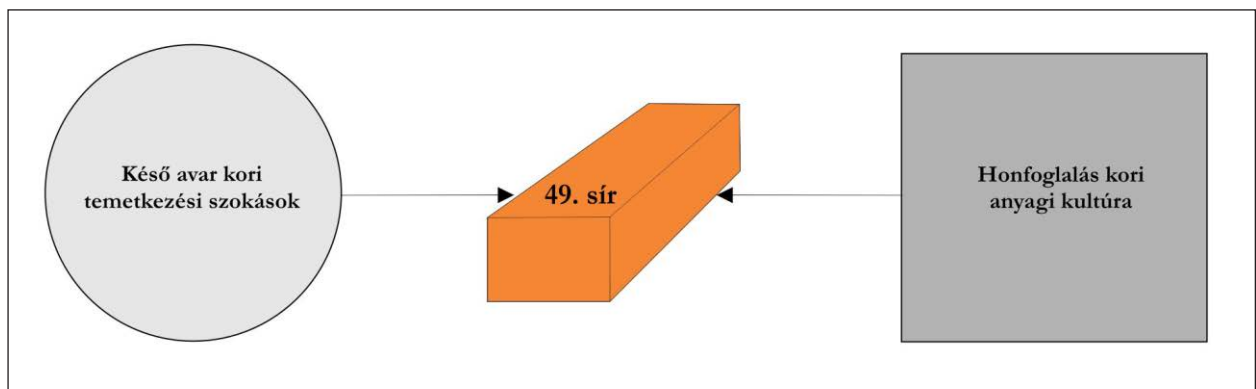
Eszerint tehát míg a tájolás, a sírgödör jellegei és temetőtopográfiai helyzetük alapján a 49. és 50. sír egyértelműen a temető részét képezi, addig a bennük azonosított anyagi és valószínűleg szellemi kultúra egyes elemei egyértelműen a honfoglalás kori leletkörhöz köti e síregyütteseket. A két legutolsó hortobágyi temetkezésnél ennek értelmében a temetési reprezentációnak döntően státust jelölő, a csoportot a korabeli társadalom összképén belül pozicionáló, erős szimbolikájú elemei változtak meg. Az innovatív elemek közé a lovas temetkezés típusa, a presztízstárgyak, a fegyverek, a test beburkolásának, sírba helyezésének módja tartozik, amelyek a társadalmi reprezentáció csoport fölött ható, abból kifelé hatóan vizualizált elemei. Eközben a közösség elitjének a közösség szintjén túlnyúló reprezentációjában szerepet nem játszó elemek (a csoport alacsony státusú tagjai által megásott sír jellege, amely a csoporton belüli viszonyrendszerben értelmezhető) állandók maradtak.

A strukturális integráció individuális szociálpszichológiai folyamatát az 5. képen ábrázoltuk.

A két sír esetében tehát a korai magyar hatalmi struktúra formatív fázisával lehet dolgunk, amikor még nem fejlődtek ki teljes mértékben az ehhez kizárólagosan kapcsolódó, új közösséget teremtő – és ezáltal a korábbi társadalmi csoportok képét is

újrarajzolni képes – identitás elemei. Valószínűleg ennek – a folyamat régészeti szinten láthatatlan voltának – az eredménye, hogy gyakorlatilag a hortobágy-árkusi szinte az első olyan eset, hogy avar kori és honfoglalás kori magyar struktúrák – lévén, hogy ezek csak kulturális eszközökkel nyilvánulnak meg, kulturális jelenségek – vegyülnek egymással.

Az egyetlen, a hagyaték rendszerével a hortobágyival megegyező eset a szarvas-kákapusztai temető, amellyel kapcsolatban a közlők azonban az avar csoportba betelepülő két-három honfoglaló sírjáról írtak.³² Figyelemre méltó azonban a két eset közötti hasonlóságok sora: Szarvason ugyancsak a temető rendjébe illeszkedik a formájával és tájolásával is az avar sírokkal azonos 16. sír, amelyben honfoglalás kori fémtárgyak és részleges lovas temetkezés van (a másik sír tájolása ez esetben már a honfoglalás kori sémát követi). A betelepülés helyett sokkal valószínűbb modell ez esetben is, hogy a posztavar csoport tagjai illeszkedtek be – a leletanyag fényében a hortobágyinál szignifikánsan alacsonyabb státuszban – a magyar honfoglalás kori struktúrába. Az eset egyben felveti annak a kérdését is, hogy az avar korból örökölt (Kákapusztai esetében elég alacsony) szociális státusz (és/vagy vagyoni helyzet?) lényegében, ahogy a hortobágyi elit jellegű csoportban, itt is átörökítődni látszik, amely ismét a strukturális integráció modelljének érvényességét igazolja. Ez esetben az illeszkedő csoport belső rendszere – amennyiben nem jelent veszélyt a hódítóra nézve – alapvetően változatlan maradhatott.

5. kép. Az anyagi kultúra és a temetkezési szokások kulturális kapcsolatai a 49. sír esetében
Fig. 5. Connections between material culture and burial customs in case of Grave 49

³² SZALONTAI 1992, 303–342. Ugyanakkor számos temető kapcsán eléggé egyértelműen ki lehet jelteni, hogy időben 9. századiak (SZENTPÉTERI 2006, 455–496).

Az illeszkedő csoport által megtartott és átvett kulturális elemek között ez esetben sem egyenlő azonban a vegyülés aránya, jól látható, hogy a honfoglaló magyar struktúrához való tartozást jelző jellegek magasabb presztízzsel bírtak. A temetés során a magas reprezentációs értékű, a halott öltözetén megjelenő reprezentációs elemek (veretes öv), illetve a lovas temetkezés, mint a temetés magas energiaszintjét beállító, reprezentatív elem egyértelműen „progresszív”, a halottat, illetve a csoportot a magyar hatalmi struktúrában pozicionáló szerepűek. Ezzel szemben a rítus avar hagyomány folyamatosságáról árulkodó elemei (sírforma és tájolás, illetve a sír temető rendjét folytató helyzete) azok az elemek, amelyek a közösség életének kontinuumában értékelhetők, illetve a sírt megásó, alacsony státusú személyek munkáján keresztül a kulturális mélystruktúrák megnyilvánulásai lehettek.

A temető megszűnése ennek fényében már a strukturális integráció fázisából továbblépés jele, amikor az avar kori közösség megszűnt létezni, az akkulturáció folyamányaként feloldódott az újonnan kialakuló, heterogén eredetű,³³ keleti hatalmi struktúrában, steppeállamban.³⁴

Talán a fentebb bemutatott integrációs jelenség magyarázhatja meg azt a régészeti összképet is, hogy a lelőhely közvetlen mikrorégiójából, ellentétben a késő avar kori temetők előfordulásával, miért ismerünk honfoglalás kori lelőhelyet mindössze egyetlen esetben, a közvetlen maradt Bajnok-halomról.³⁵ A lelőhely fentebb említett, 10. századon belüli keltezési nehézségei miatt e közösség kapcsolatáról a Hortobágy-Árkus, Sóshalom késő avar kori népességével nincsen adatunk.

A temetőnkől déli irányban, kb. 15 km-re előkerült Nádudvar-Mihályhalom magányos sírja és Nagyhegyes-Elep-Mikelapos temetőrésze a rendelkezésre álló adatok alapján a 10. század második

felére keltezhetőek.³⁶ Emellett Hortobágy mikrorégiójából (amely megfelel a jelenlegi Hortobágy Nemzeti Parknak) még számos lelőhelyet ismerünk,³⁷ de ezek pontosabb keltezése a 10. századon belül vagy nem lehetséges vagy pedig a 10. századi keltezésük a század második felétől adathozható: Töröklaponyag, Karcag-Tilalmas Állami Gazdaság, Kunmadaras-Határhalom.³⁸

A Tiszafüred-Majorosról előkerült leleteket ugyancsak nem tudjuk pontosan keltezni,³⁹ míg a teljesen feltárt Tiszafüred-Nagykenderföldök közvetlen temetőjét, a szűkszavú jelentés alapján, a 10. század közepe tájától keltezték, de fel is hagyták 970-980 körül.⁴⁰ Tehát a késő avar korban kezdődő és a 9. század folyamán használt, a Kárpát-medence régészeti leletanyagához hasonlítva szokatlanul gazdag hortobágy-árkusi temető közvetlen mikrorégiójából egyetlen korai időszakra keltezhető honfoglalás kori (vagyis a klasszikus 10. század első két harmadára keltezhető) temetőt sem ismerünk – vagy pedig a kutatási helyzet miatt nem tudunk ide keltezni. Egyelőre fenntartásokkal, de a veretes öv és főleg a leírt összefüggések alapján egyedül az árkusi 49–50. sír keltezhető a környezetben a 9. század utolsó évtizedeire, illetve a 10. század legelejére (ld. a 4. kép).

A temető, illetve a Hortobágy tágabb környezetében az avar kori településkép ezzel szemben jelentős mértékben más: míg a Tisza magaspártján és a Hajdúháton nagyobb, „falusi” temetők fekszenek, a Hortobágy mélyebb területén kis, jobbára szegényes sírcsoportokban, de megtalálható a gyakran az avar kor legvégére keltezhető népesség is. A tiszafüredi, honfoglalás kori temető közvetlen közelében fekvő majoroshalmi avar temető a feldolgozó Garam Éva véleménye szerint az avar temetők között igen későig, a 9. század előrehaladott időszakáig, illetve akár a honfoglalás korig is használatban lehetett.⁴¹

³³ Ld. a karosi népesség genetikai heterogenitásához NEPARÁCZKI ET AL. 2019.

³⁴ POHL 2003, 271–272.

³⁵ GAZDAPUSZTAI 1965, 229; ZOLTAI 1910, 32. fegyveres férfi sírból kengyelvasat, zablát, nyílhegyeket, kést, csatot, tegezrészeket, bronzpitykéket és lólábcsontokat mentettek meg (MESTERHÁZY 2005, 389).

³⁶ CSALLÁNY 1959, 308–309, Abb. 16. 1–2; KOVÁCS 1989, 47–48, LXXII.

³⁷ Tiszacsege-Rákóczi út: KRALOVÁNSZKY 1965, 42; Egyek: ANCIENT HUNGARIANS 1996, 218, 217, Fig. 4.

³⁸ MESTERHÁZY 1968, 131–178; FÉK 1962, 45, 528. sz, 50, 603. sz.

³⁹ ANCIENT HUNGARIANS 1996, 290.

⁴⁰ ANCIENT HUNGARIANS 1996, 290, Plan 11.

⁴¹ GARAM 1995, 420.

Mindezek miatt úgy véljük, hogy a magyar honfoglalás első fázisában az előbb említett struktúratörténeti jelenség valósult meg. A hatalmi átrendeződés régészeti bizonyítéka ez esetben részben negatív, vagyis Hortobágy mikrorégiójában a korai honfoglalás kori temetők hiánya, amelynek fényében a 9. század végén és a 10. század elején új népesség megjelenésével, illetve demográfiai átrendeződéssel nem számolhatunk.

Ha a Hortobágy tágabb mikrorégiójának honfoglalás kori leletanyagát vizsgáljuk, az előbb említett jelenséggel ellentétben jóval differenciáltabb képet kapunk. Délkeleti irányban az úgynevezett lemez kör tárgyainak egyik mintapéldányát, a „bárándi” tarsolylemezt regisztrálhatjuk.⁴² Báránd környékén, a hortobágyi mikrorégió keleti szegélyétől haladva az egyetlen teljesen feltárt, a 960-970-es évektől keltezhető temetőt Püspökladány-Hízóföldről ismerjük.⁴³ Nem lehet pontosabban keltezni a 10. századon belül a Hajdúszoboszló-Bercsényi utca 49. lelőhely lovastemetkezését, Hajdúszoboszló-Belterület és Kaba lelőhelyét,⁴⁴ illetve csak a 10. század második felétől az árkoshalmi temetőt.⁴⁵ Hajdúszovát-Hegyeshatárhalom lelőhelyét csak feltételese sorolhatjuk a 10. századi lelőhelyek sorába.⁴⁶

E képet jelentős mértékben árnyalják a nemrég Derecske környékén előkerült leletek. A Nagymező-dűlőben, 2016-ban feltárt három temetkezésből álló sírcsoport⁴⁷ esetében külön szükséges kitérnünk a 643. objektum keltezésére. A sírban fekvő egyén halálának ¹⁴C keltezéssel (AMS) meghatározott időpontja a kalibrációs görbén levő 9. századi platóra

esett, vagyis 93,5 % valószínűséggel legkésőbb 895-ig temették el, azonban a 2 szigma cal. érték alapján a 925–940 közötti időszak lehetőségét tekintetbe kell vennünk. Régészetileg tehát vagy 9. századi sírral van dolgunk,⁴⁸ vagy ha elfogadjuk a 925–940 közötti datálást, akkor talán I. generációs⁴⁹ sírról beszélhetünk.⁵⁰ Az elemzésünk szempontjából lényeges, hogy a derecskei sírcsoport a hortobágyi lelőhelytől kb. 25 km-re a környék eddig ismert legkorábbi temetkezőhelye, amely időben majdnem párhuzamban állítható Hortobágy-Árkus 49. sírjával.

Ezzel szemben későbbi a 10. század második harmadától keltezhető Derecske-Földesi úton előkerült, talán magányos női sír,⁵¹ illetve a század második felében/felétől datálható Derecske-dr. Balogh János tanyáján,⁵² valamint Konyár-Vénkertben⁵³ előkerült temetkezések.

Az ezektől északi irányban lokalizálható honfoglalás kori lelőhelyek közül elsősorban említendő egy viszonylag archaikus arany övveret Debrecen környékéről.⁵⁴ Ugyanitt a 10. századba sorolták a mai napig közöletlen Debrecen-Szabolcs utca, Debrecen-Szepes, illetve Debrecen-Vincellér utcai⁵⁵ sírokat.

A Hortobágytól északkeletre fekvő Hajdúböszörmény határában azonban két olyan sír is előkerült, amelyeket akár a 10. század első harmadába is keltezhetünk: ezek Hajdúböszörmény-Vidi puszta, Erdős-tanya férfi,⁵⁶ illetve Hajdúböszörmény-1902-es⁵⁷ sírleletei. E területről még ismerünk egy temetőt, Hajdúböszörmény-Bodaszóló, Búdöskútról, illetve jóval későbbiek a Hajdúdorog-Gyulás, -Temető-hegy és -Vágotthegy⁵⁸ lelőhelyei.

⁴² M. NEPPER 2002, 453, 253. kép, 365–366. tábla.

⁴³ ANCIENT HUNGARIANS 1996, 245; M. NEPPER 2002, 220; BODRI 2018, 294–296, 10. térkép.

⁴⁴ M. NEPPER 2002, 122, 113. tábla; FÉK 1962, 39, 374. sz.; HAMPEL 1905, II. 537–538.

⁴⁵ M. NEPPER 2002, 58–121, 25–112. tábla.

⁴⁶ FÉK 1962, 39, 376. sz.

⁴⁷ BERTA ET AL. 2018, 11–17.

⁴⁸ Ezt a kérdést a temető másik két sírjából származó csontanyag radiokarbon-vizsgálata döntheti talán el.

⁴⁹ Az I. generáció fogalommal kapcsolatban, e fogalom szociodemográfiai, illetve régészeti vetületéről ld. GALL 2013, 804–805.

⁵⁰ A sírban egy 18–30 év közötti fiatal nő rendkívül gyenge megtartású váza feküdt. Az adatért és a hivatkozás lehetőségéért Türk Attilának mondunk köszönetet.

⁵¹ CSALLÁNY 1959, 293, Abb. 11. 1, Abb. 13. 1.

⁵² M. NEPPER 2002, 42–43, 11. tábla 1–3.

⁵³ MESTERHÁZY 1975, 224.

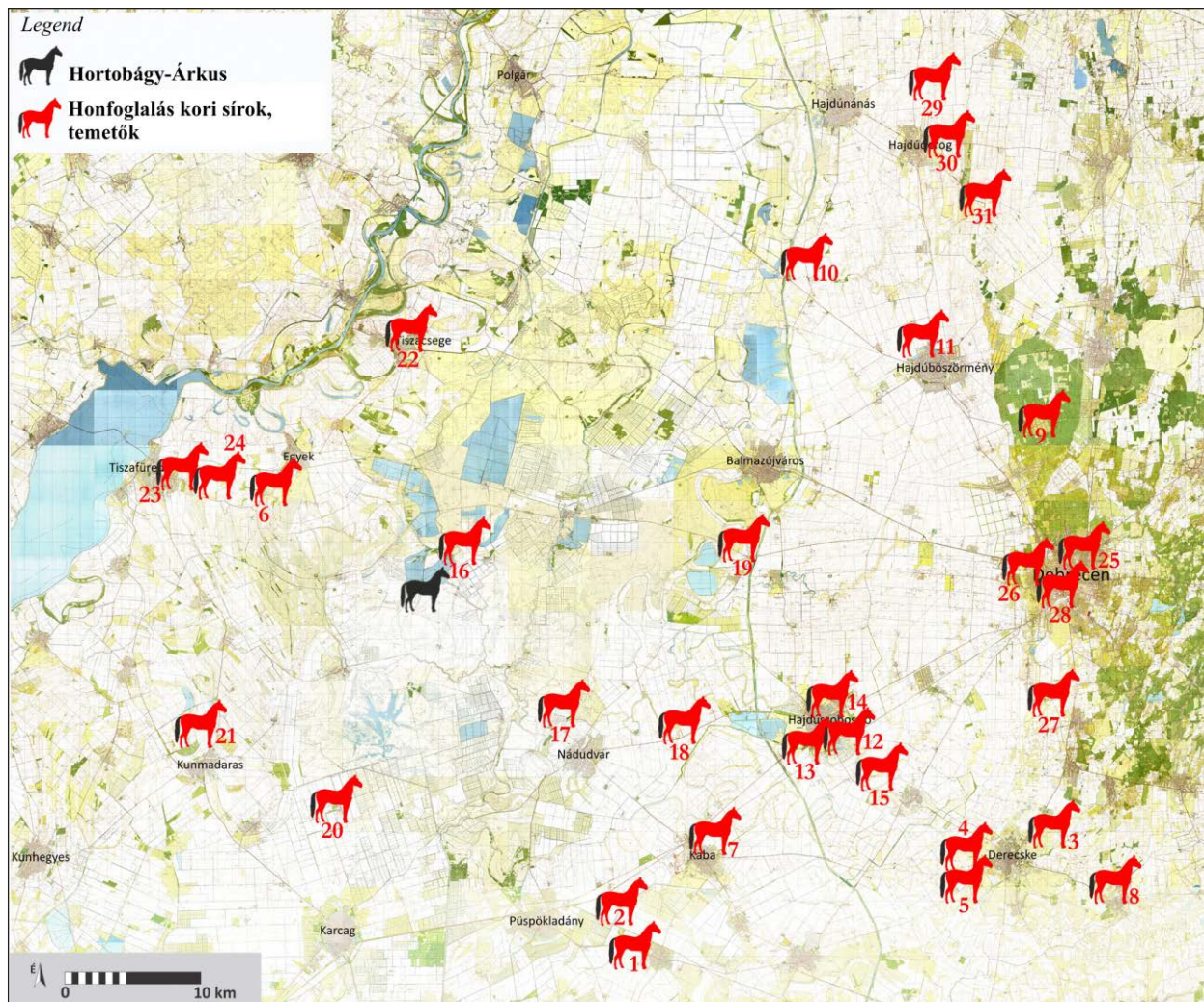
⁵⁴ ANCIENT HUNGARIANS 1996, 218, 217, Fig. 2.

⁵⁵ KRALOVÁNSZKY 1965, 37; MESTERHÁZY 1975, 223, 91. j, 224.

⁵⁶ KOVÁCS 1983, 81–103.

⁵⁷ HAMPEL 1902, 437–439.

⁵⁸ ANCIENT HUNGARIANS 1996, 226–232.

6. kép. Honfoglalás kori temető- és szórványleletek Hortobágy körzetében (listájukat ld. az 1. lelőhelylistán)
 Fig. 6. Map of Conquest Period burial sites and scatter finds around the Hortobágy region (see List 1)

KÖVETKEZTETÉSEK

1. Hortobágy közvetlen környékén nem mutatható ki a 10. század elejétől komolyabb demográfiai átrendeződéssel járó migráció, viszont egy néhány tíz kilométeres sugarú körben már vannak erre adataink. Véleményünk szerint a korai, 10. századi lelőhelyek kategóriájába sorolhatjuk Hajdúböszörmény-Vidi puszta, Erdős-tanya, Hajdúböszörmény-1902, Debrecen környéke, illetve talán Derecske-Nagymező-dűlő sírjait, illetve leleteit.

2. Ezek a 10. század első két harmadára keltezhető sírcsoportok már biztosan legalább részben az új, keleti népesség elemeiből jöttek létre, de nem zárható ki esetükben természetesen a fentebb tárgyalt integrációs jelenségek kiteljesedése, posztavar népesség akkulturációja sem.⁵⁹ Társadalomtörténeti szempontból mindezt a Kárpát-medence belsejének síkvidékein dokumentálható közösségek mobilis létformájával magyarázhatjuk. Kimondhatjuk: e közösségek valószínűleg középtávú nomadizmusa,⁶⁰

⁵⁹ Az Erdélyi-medencében ilyen példát a Gyulafehérvár-Mentőállomás temetője szolgáltat: GÁLL 2010, Fig. 18; GÁLL 2013, 50. kép.

⁶⁰ A különböző régiók temetőiben nyugvó egyének közötti rokonkapcsolatok a jövőben egyértelműen új módszertani elemzés lehetősége elé állítják a régészetet. Mindezt csakis a 9–10. századi közösségek hálózati rendszereinek tanulmányozásával ért-

ezeknek kis száma, illetve temetőik sporadikus, kis sírszámú, elszórt volta a magyarázat e régészeti jelenség kapcsán.

A „hortobágyi modell” egyediségének a régészeti kutatási helyzetből fakadó látszaton kívül számos valós oka lehet. Könnyen elképzelhető, hogy a hortobágyi avar fegyveres elit csoport „jókor volt jó helyen”, településterülete térben igen közel esett a magyar hatalmi struktúra régészeti jelenségei és

történeti források alapján is rekonstruálható első, északkelet-Kárpát-medencei magjához.⁶¹ A strukturális integráció akkulturációvá válása, kiteljesedése után, az új, már a Kárpát-medencei magyar fejedelemségre jellemző elitidentitás kialakulásával a hortobágyi csoport azután megszűnt létezni: az utolsó eltemetettek leszármazottait – ha voltak – minden bizonnyal valamelyik, 10. századi elit temetőben (kiséret-temetőben) kereshetjük.

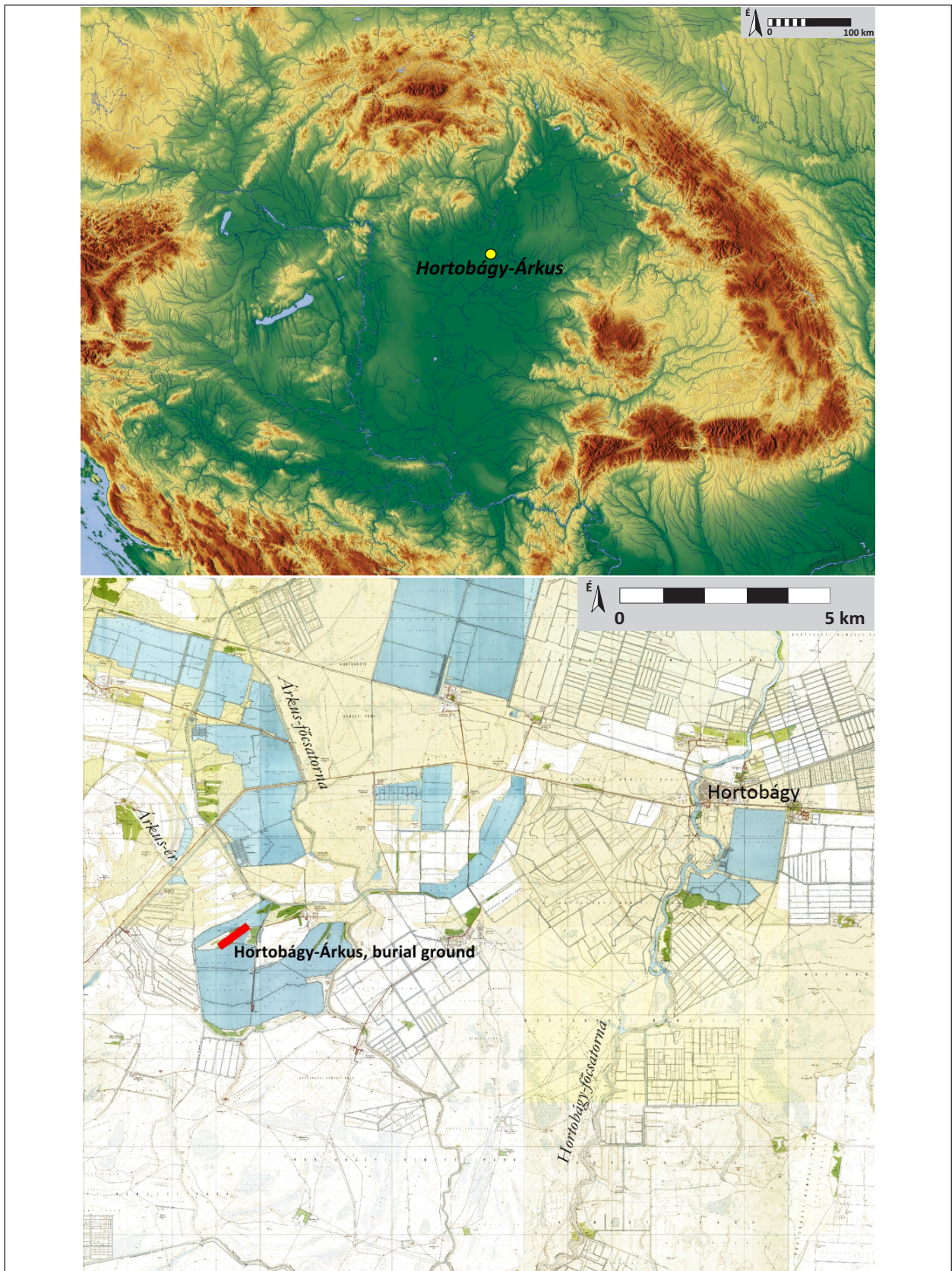
1. lelőhelylista. Hortobágy régiójának honfoglalás kori temetkezési lelőhelyei (a számozás megfelel az 6. képen található számozással)

List 1. The funerary sites in the region of Hortobágy from the 10th century (the numbering corresponds to Fig. 6)

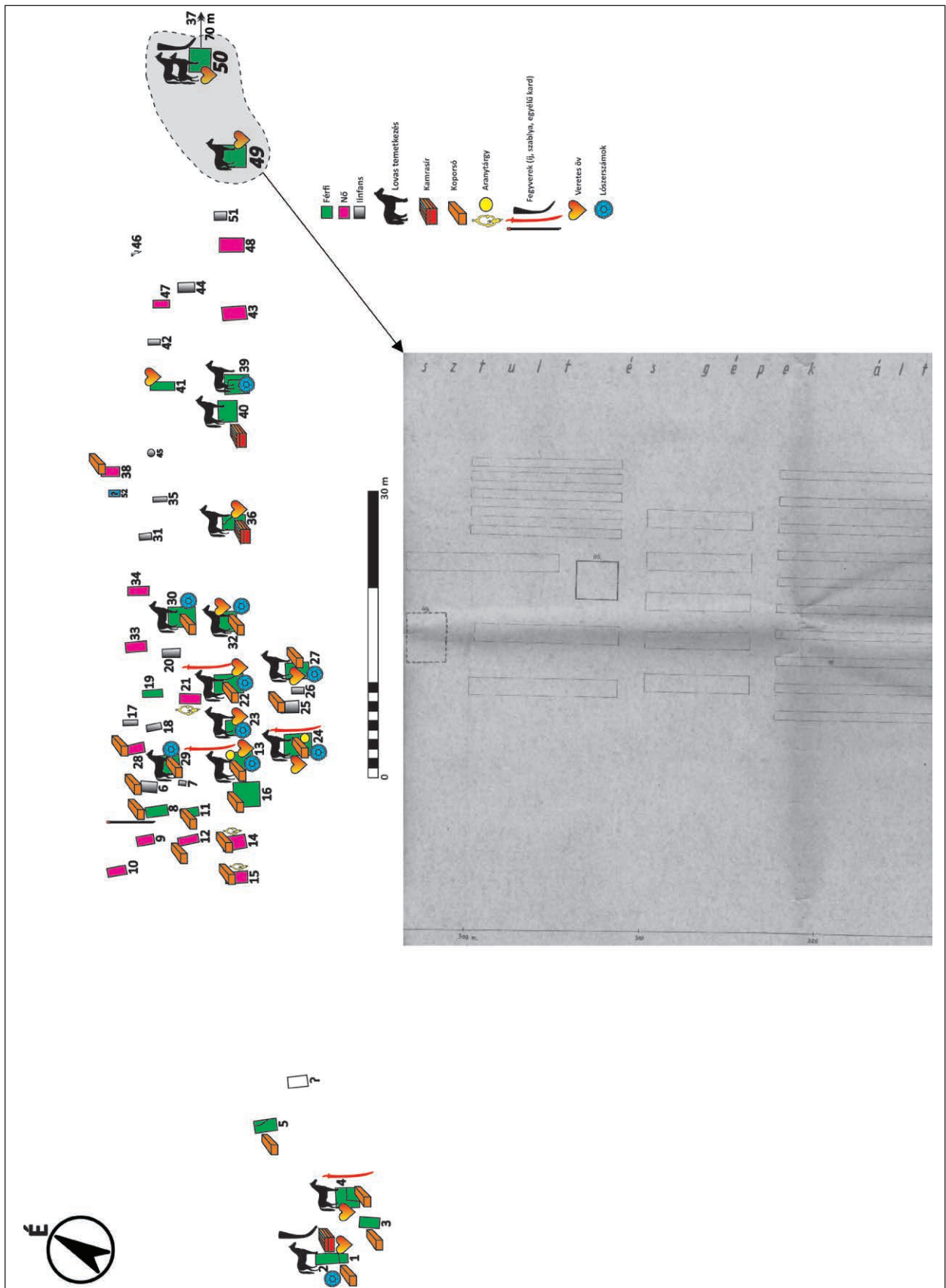
1. Báránd: M. NEPPER 2002, 453, 253. kép, 365–366. tábla.
2. Püspökladány-Eperjesvölgy: M. NEPPER 2002, 128–295, 126–222. tábla.
3. Derecske-dr. Balogh János tanyája: M. NEPPER 2002, 42–43, 11. tábla 1–3.
4. Derecske-Földesi út: CSALLÁNY 1959, 293, Abb. 11. 1, Abb. 13. 1.
5. Derecske-Nagymező-dűlő: BERTA ET AL. 2018, 11–17.
6. Egyek-Félhalom környéke: ANCIENT HUNGARIANS 1996, 218, 217, Fig. 4.
7. Kaba: HAMPEL 1905, II. 537–538.
8. Konyár-Vénkert: SÓREGI 1936, 7.
9. Hajdúböszörmény-Bodaszőlő, Búdőkút: M. NEPPER 2002, 47–56, 13–24. tábla.
10. Hajdúböszörmény-Vidi puszta, Erdős-tanya: KOVÁCS 1983, 81–103.
11. Hajdúböszörmény-1902: HAMPEL 1902, 437–439.
12. Hajdúszoboszló-Bercsényi utca 49: M. NEPPER 2002, 122, 113. tábla.
13. Hajdúszoboszló-Árkoshalom: M. NEPPER 2002, 58–121, 25–112. tábla.
14. Hajdúszoboszló-város belterülete: FÉK 1962, 39, 374. sz.
15. Hajdúszovát-Hegyeshatárhalom: FÉK 1962, 39, 376. sz.
16. Hortobágy-Bajnokhalom: ZOLTAI 1910, 32; GAZDAPUSZTAI 1965, 229.
17. Nádudvar-Mihályhalom: CSALLÁNY 1959, 308.
18. Nádudvar-Töröklaponyag: MESTERHÁZY 1968, 131–178.
19. Nagyhegyes-Elep-Mikelapos: CSALLÁNY 1959, 309, Abb. 16. 1–2.
20. Karcag-Tilalmas: FÉK 1962, 45, 528. sz.
21. Kunmadaras-Határhalom: FÉK 1962, 50, 603. sz.
22. Tiszacsege-Rákóczi út: KRALOVÁNSZKY 1965, 42.
23. Tiszafüred-Nagykenderföldek: ANCIENT HUNGARIANS 1996, 290, Plan 11.
24. Tiszafüred-Majoros: ANCIENT HUNGARIANS 1996, 290.
25. Debrecen-környéke: ANCIENT HUNGARIANS 1996, 218, 217, Fig. 2.
26. Debrecen-Szabolcs utca: SÓREGI 1936, 72.
27. Debrecen-Szepes: KRALOVÁNSZKY 1965, 37.
28. Debrecen-Vincellér utca: MESTERHÁZY 1975, 223, 91. j.
29. Hajdúdorog-Temetőhegy: ANCIENT HUNGARIANS 1996, 226–229.
30. Hajdúdorog-Vágotthegy: ANCIENT HUNGARIANS 1996, 226.
31. Hajdúdorog-Gyulás: ANCIENT HUNGARIANS 1996, 229–232.

hetjük meg (az archeogenetika itt nagyban segítheti a régészetet). E szempontból több mint meglepőnek bizonyultak az összehasonlító genetikai vizsgálatok, amelyek kimutatták azt a tényt, hogy a Szeged-Óthalom, V. homokbánya 236. sírjában eltemetett gyermek anyja a közel 140 km-re lévő harta-freifelti temetőben nyugszik (CSÓSZ–MENDE 2015, 374).

⁶¹ RÉVÉSZ 1996, 193–206, 123. kép.

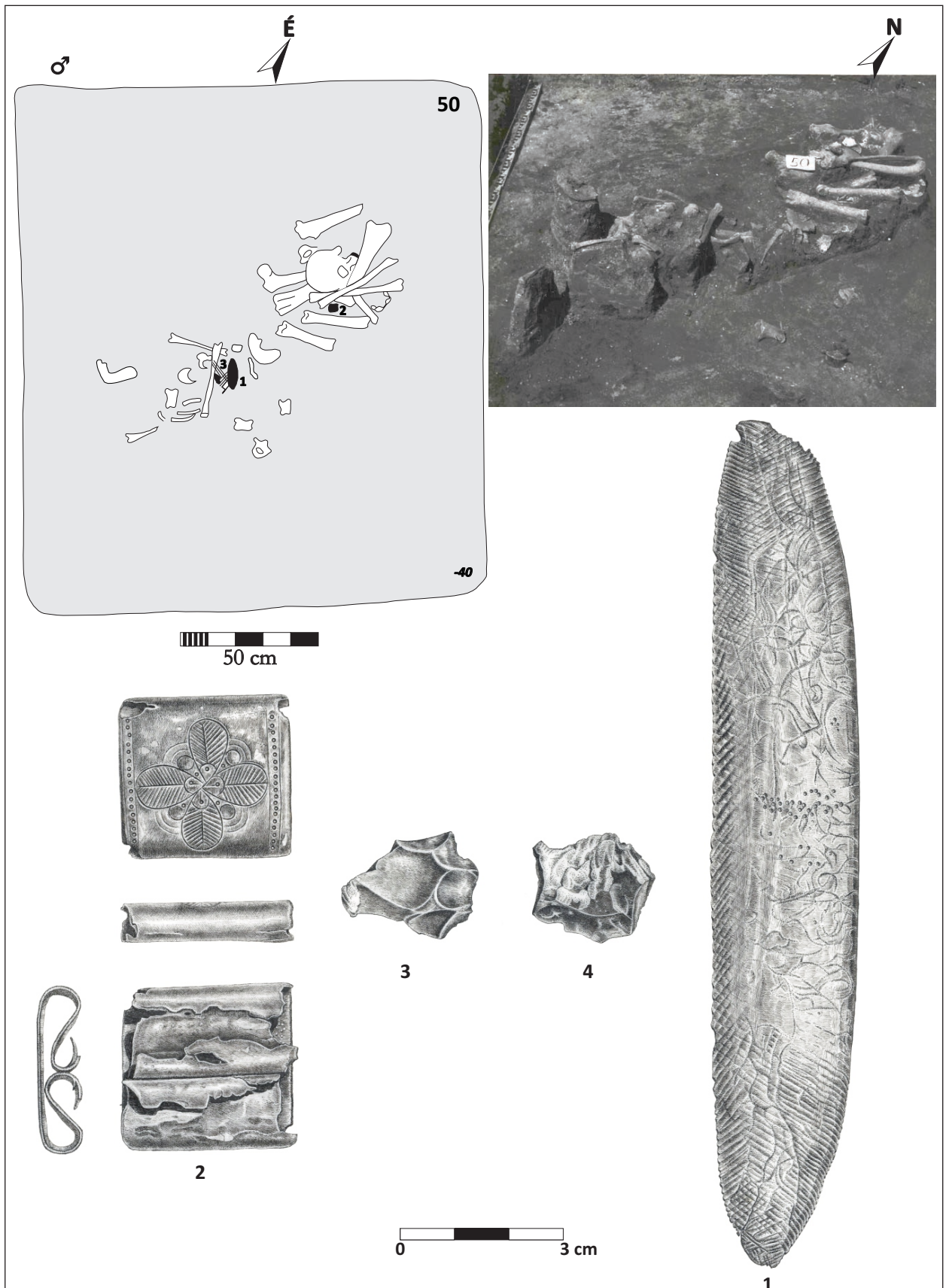
7. kép. Hortobágy-Árkus földrajzi helyzete a Kárpát-medencében és a temető mikrotopográfiai helyzete
 Fig. 7. The geographical situation of Hortobágy-Árkus in the Carpathian Basin and the micro-topographic position of the early medieval burial ground

8. kép. Hortobágy-Árkus temetőtérképe és a tanulmányban vizsgált 49. és 50. sír helyzete
 Fig. 8. The comprehensive map of the burial ground at Hortobágy-Árkus and the position of the graves 49 and 50

9. kép. 1–8: 49. sír
Fig. 9. 1–8: Grave 49

10. kép. 1–4: 50. sír
Fig. 10. 1–4: Grave 50

11. kép. 1–7: 49. sír; 8: 50. sír
Fig. 11. 1–7: Grave 49; 8: Grave 50

IRODALOM

FORRÁSOK

- MGH SS RER. GERM. HANNOVERIAE 1890: *Reginonis Abbatis Prumiensis Chronicon A. 889*. Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum. Rec.: Kurze, F. Hannoveriae 1890.
- AEKK 2010: *Antropológiai – etnológiai – kultúratudományi kislexikon*. Szerk.: Gergely A. – Papp R. – A. Szász A. – Hajdú G. – Varga A. Budapest 2010.
- ANCIENT HUNGARIANS 1996: *The Ancient Hungarians. Exhibition Catalogue*. Ed.: Fodor, I. Budapest 1996.
- ALLAN 1982: Allan, J. W.: *Nishapur. Metalwork of the Early Islamic Period*. New York 1982.
- BENDE 1998: Bende L.: A pitvarosi késő avar kori temető 51. sírja (Adatok a késő avar kori lószerszámok díszítéséhez.). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 195–230.
- BENDE 2017: Bende L.: *Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 8. Budapest 2017.
- BERTA ET AL. 2018: Berta N. – Harangi F. – E. Nagy K. – Türk A.: Újabb adatok a 10. századi textilleletek kutatásához. Honfoglalás kori temető Derecske–Nagymező-dűlő lelőhelyről. *Magyar Régészet* 2018. ősz, 10–17.
- BES 2009: *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Ed.: Ritzer, G. Malden–Oxford–Victoria 2009.
- BODRI 2018: Bodri M.: Belső időrend vizsgálata Püspökladány-Eperjesvölgy 10–11. századi temetőjében. In: *Sötét idők túlélői. A kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5–11. századi Kárpát-medence régészetében. 2014-ben Debrecenben megrendezett konferencia kiadványa*. Tempora Obscura 4. Szerk.: Hága T. K. – Kolozsi B. Debrecen 2018, 291–303.
- BÓNA 1984: Bóna I.: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: *Magyarország története 1. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Szerk.: Bartha A. – Székely Gy. Budapest 1984, 265–374.
- BOLLÓK 2015: Bollók Á.: *Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formátörténeti tanulmányok a magyar honfoglaláskori díszítőművészethez*. Budapest 2015.
- CSALLÁNY 1959: Csallány, D.: Ungarische Zierscheiben aus dem X. Jahrhundert. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 10 (1959) 281–325.
- CSIKY 2016: Csiky G.: A sztyeppei nomádok hitvilága. In: *Szent Márton és Pannónia. Kereszténység a római világ határán. Időszaki kiállítás vezetője. Pannonhalma, Apátsági Múzeum, 2016. június 3. – szeptember 30; Szombathely, Iseum Savariense, 2016. június 3. – november 30*. Szerk.: Vida T. – Tóth E. – Takács I. Pannonhalma 2016, 152–160.
- CSÓSZ–MENDE 2015: Csósz A. – Mende B.: Archeogenetikai vizsgálatok Szeged-Kiskun dorozsma-Hosszúhát és Szeged-Öthalom lelőhelyek 10. századi népességén. In: Türk A. – Lőrinczy G. – Marcsik A.: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 4. Budapest 2015, 371–376.
- DAIM 2001: Daim, F.: Byzantine Belts and Avar Birds. Diplomacy, Trade and Cultural Transfer in the Eight Century. In: *The Transformations of Frontiers. From Late Antiquity to the Carolingians*. Transformation of the Roman World 10. Eds.: Pohl, W. – Wood, I. – Reimitz, H. Leiden–Boston–Köln 2001, 143–188. https://doi.org/10.1163/9789004476394_010
- DAIM 2003: Daim, F.: Vom Umgang mit toten Awaren. Bestattungsgebräuche im historischen Kontext. In: *Erinnerungskultur im Bestattungsritual*. Archäologisch-historisches Forum. Hrsg.: Jarnut, J. – Wemhof, M. München 2003, 41–60.

- DIENES 1973: Dienes I.: Honfoglaláskori veretes tarsoly Budapest-Farkasrétről. *Folia Archaeologica* 24 (1973) 177–217.
- EFFROS 2003: Effros, B.: *Merovingian Mortuary Archaeology and the Making of the Early Middle Ages*. Berkeley–Los Angeles–London 2003. <https://doi.org/10.1525/9780520928183>
- EGGERS 1995: Eggers, M.: *Das „Grossmährische Reich“. Realität oder Fiktion?* Monographien zur Geschichte des Mittelalters 40. Stuttgart 1995.
- FÉK 1962: Fehér G. – Éry K. – Kralovánszky A.: *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei*. Régészeti Tanulmányok 2. Budapest 1962.
- GARAM 1995: Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 3. Budapest 1995.
- GAZDAPUSZTAI 1965: Gazdapusztai, Gy.: 5. Balmazújváros, Hortobágy-Árkus (Kom. Hajdú- Bihar) (VIII). *Archaeologiai Értesítő* 92 (1965) 229.
- GÁLL 2010: Gáll, E.: Burial Customs and the Question of 10th Century Population in the Transylvania. *Acta Archaeologica Carpathica* 45 (2010) 271–314.
- GÁLL 2013: Gáll E.: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 6. Szeged 2013.
- GELLNER 1983: Gellner, E.: *Nations and Nationalism*. Oxford 1983.
- HALSALL 2003: Halsall, G.: Burial Writes: Graves, Texts and Time in Early Merovingian Northern Gaul. In: *Erinnerungskultur im Bestattungsritual*. Archäologisch-historisches Forum. Hrsg.: Jarnut, J. – Wemhof, M. München 2003, 61–74.
- HAMPEL 1902: Hampel J.: A nemzeti múzeumi régiségjár gyarapodása 1902-ben. *Archaeologiai Értesítő* 22 (1902) 419–448.
- HAMPEL 1905: Hampel, J.: *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn* 1–3. Braunschweig 1905.
- HORVÁTH 2019: Horváth C.: *Nógrád megye honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 11. Szeged–Budapest 2019.
- KISS 1962: Kiss A.: Az avar kori lovastemetkezés szokásának vizsgálata. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 1962, 153–162.
- KOMAR 2018: Komar, O.: *A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei (История и археология древних мадьяр в эпоху миграции)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 11. Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5. Ómultunk Tára 14. Eds.: Türk, A. – Budai, D. Budapest 2018.
- KOVÁCS 1983: Kovács L.: A Hajdúböszörmény-Erdős tanyai honfoglaló sírlelet (Adatok az avar- és a honfoglalás kori szaluk elterjedéséhez). *Hajdúsági Múzeum Évkönyve* 5 (1983) 19–53.
- KOVÁCS 1989: Kovács, L.: *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit*. Fontes Archaeologici Hungariae 19. Budapest 1989.
- KRALOVÁNSZKY 1965: Kralovánszky A.: Hajdú-Bihar megyei régészeti kutatások 1944–1961. *Déri Múzeum Évkönyve* 1962–1964 (1965) 31–45.
- MESTERHÁZY 1968: Mesterházy K.: Adatok a honfoglaláskori magyar köznépi család szerkezetéhez. A matrilineáris nagycsalád. *Déri Múzeum Évkönyve* 1966–1967 (1968) 131–178.
- MESTERHÁZY 1975: Mesterházy K.: Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye területe IX–XIII. századi településtörténetéhez I. *Déri Múzeum Évkönyve* 1974 (1975) 95–174.
- MESTERHÁZY 2005: Mesterházy, K.: The Hortobágy in the Hungarian Conquest Period. In: *Environmental Archaeology in North-Eastern Hungary*. Varia Archaeologica Hungarica 19. Eds.: Juhász, I. – Gál, E. – Sümei, P. Budapest 2005, 387–393.

- MURPHY 1964: Murphy, R. F.: Social change and acculturation. *Transactions of the New York Academy of Sciences* 26 (1964) 845–854. <https://doi.org/10.1111/j.2164-0947.1964.tb01954.x>
- NEPARÁCZKI ET AL. 2019: Neparáczi, E – Maróti, Z. – Kalmár, T. – Maár, K. – Nagy, I. – Latinovics, D. – Pálfi, Gy. – Molnár, E. – Marcsik, A. – Balogh, Cs. – Gál, Sz. S. – Tomka, P. – Kovacsóczy, B. – Kovács, L. – Raskó, I. – Török, T.: Y-chromosome haplogroups from Hun, Avar and conquering Hungarian period nomadic people of the Carpathian Basin. *Scientific Reports* 9 (2019) article number: 16569. <https://www.nature.com/articles/s41598-019-53105-5> <http://doi.org/10.1038/s41598-019-53105-5>
- M. NEPPER 2002: M. Nepper I.: *Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei* 1–2. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 3. Budapest–Debrecen 2002.
- NEVIZÁNSZKY 1990: Nevizánszky, G.: Hrobové nálezy z 10. storočia v Blatnom. *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku* 1988, 119–120.
- PINKE ET AL. 2016: Pinke, Zs. – Ferenczi, L. – Gábris, Gy. – Nagy, B.: Settlement patterns as indicators of water level rising – Case study on the wetlands of the Great Hungarian Plain. *Quaternary International* 2016:1, 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2015.11.032>
- POHL 2003: Pohl, W.: A Non-Roman Empire in Central Europe: the Avars. In: *Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*. Eds.: Goetz, H-W. – Jarnut, J. – Pohl, W. Leiden–Boston 2003, 571–595. https://doi.org/10.1163/9789047404255_020
- POHL 2018: Pohl, W.: *The Avars. A Steppe Empire in Central Europe, 567–822*. Ithaca–London 2018.
- RÉVÉSZ 1996: Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1. Miskolc 1996.
- SŐREGI 1936: Sőregi J.: Jelentés a Déri Múzeum 1936. évi működéséről és állapotáról. *Déri Múzeum Évkönyve* 32 (1936) 1–89.
- SZALONTAI 1992: Szalontai Cs.: Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez II. (Szarvas-Kákapusztai késő avar temetője). *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1992) 303–342.
- SZENTHE ET AL. manuscript: Szenthe G. – Gáll E. – H. Tóth E. – Horváth A.: *Hortobágy-Árkus kora középkori temetője. Egy elit csoport hagyatéka a 8–9/10. századi Észak-Tiszántúlról*. Kézirat.
- SZENTPÉTERI 2006: Szentpéteri J.: Amiről a térképek mesélnek... Adalékok az avar korszak keltezési problémaköréhez. *Arrabona* 44:1 (2006) 455–496.
- TOČIK 1968: Točík, A.: *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei*. Archeologica Slovaca Catalogi 3. Bratislava 1968.
- TÜRK 2011: Türk A.: *A korai magyar történelem és a szaltovói régészeti kultúrkör*. PhD disszertáció. Szeged 2011.
- TÜRK–LÖRINCZY–MARCSEK 2015: Türk A. – Lőrinczy G. – Marcsik A.: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez*. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 4. MTA BTK Magyar Östörténeti Témacsoport Kiadványok 4. Budapest 2015.
- VORONINA 2007: Воронина, Р. Ф.: *Лядинские древности. Из истории мордвы-мокси конец IX–начало XI века*. Москва 2007.
- ZOLTAI 1910: Zoltai L.: Ásatások a Hortobágyon (Ős-, honfoglalás- és Árpád-kori leletek). In: *Jelentések Múzeumunk 1909. évi ásatásairól. Jelentés Debreczen sz. kir. város múzeuma 1909. évi állapotáról*. Debrecen 1910, 32–46.

THE GRAVES 49 AND 50 FROM HORTOBÁGY-ÁRKUS CEMETERY.
THE PROBLEM OF THE „STRUCTURAL INTEGRATION”
AND THE HUNGARIAN CONQUEST

ERWIN GÁLL – GERGELY SZENTHE

The aim of this study is to discuss the theoretical aspects of the problem of discontinuity and continuity between two major periods, the Late Avar Period and the Hungarian Conquest Period in the light of the unpublished Graves 49 and 50 from Hortobágy-Árkus. For this purpose, we provide a sociological model which contributes to the understanding of the emergence of the new power structure. The graves are part of a multiperiod site (burial ground), which connects the Late Avar Period and the Conquest Period and it is a unique example of its kind in the Carpathian Basin. The archaeological observations concerning parallel finds support the dating of the two graves at the end of the 9th century and the beginning of the 10th century and probably represent the formative phase of the Hungarian power structure in the Carpathian Basin. The orientation, the characteristics of the grave-pits, and their topographical positions indicate that the two graves belonged to the Late Avar burial site, on the other hand, however, certain material finds reflect a different cultural context associated with Hungarian Conquest Period assemblages. On the base of the material culture and the burial practices we suppose, that through interpersonal relationships, the individuals in that graves could had became part of socio-political structures emerging in the Late Avar Period, and this allowed them to exchange and access material goods. It is important to underline, that their small population groups based on blood ties (clans) could preserve their customs, and instead of the often interchangeably used „acculturation”, the material evidence may rather be read as a sign of „structural integration” – as this particular case suggests. „Structural integration” is also an „overlap” phenomenon, during which the structural hierarchies of the conquering entity integrates that of the conquered community (or of its individual members) in a vertical way (from top to bottom). Primarily, this does not effect the self-image or internal structure of the group, but changes only the external status, by changing its relation to the dominant group. We believe that this model can be useful for interpreting the case of Graves 49 and 50 at Hortobágy. It seems that only certain elements of the burial representation – primarily those with a strong symbolic meaning, indicating the social status of the individuals, positioning the buried individuals within their social network – have changed (namely, the horse burial, the grave accessories, and placing them in the grave), while other elements which did not play any role from this point of view remained unchanged (the orientation and the features of the grave pit).